

Պրոֆեսորներ և ուրիշ յերկրներ, միացի՛ք

Մ. Կ. Ֆ. Ր. ՈՒՆԶԵ

Ս. Խ. Զ. Մ. ՌԱԶՄԱԾՈՎԱՅԻՆ ԺՈՂԿՈՍ
ՅԵՎ Ս. Խ. Զ. Մ. ՌԱԶՄԱԿԱՆ ՀԵՂԱՓՈ-
ԽԱԿԱՆ ԽՈՐՀՐԴԻ ՆԱԽԱԳԱՀ

Թարգմ. ռուսերէնից

Պետական Բազմական Հրատարակչութեան պատկերով
ճրատարակել և Մոսկվայի Ակցիոներական Ընկերութ.

Յ Ե Ր Ե Վ Յ. Ն

1926 թ.

Յ Ա Ն Կ

Ե 2

1. Մ. Վ. Ֆրունզե (կենսագրութիւն) 4
 2. Ընկ. Ֆրունզե. Վարոնսկի 14
 3. Հրացանը ծեռքին առաջին դիրքերում.
Ֆուլմանով 26
 4. Պերեկոպ. Ա. Կ. 30
 5. Ընկ. Ֆրունզեն ղեկավարում է կռիւը.
Աուկուլեկին 33
-

Պրոլետարների բոլոր յերկրների, միացե՛ք

Մ. Վ. ՖՐՈՒՆԶԵ

Ս.Խ.Հ.Մ. ՌԱԶՄԱԾՈՎԱՅԻՆ ԺՈՂԿՈՍ
ՅԵՎ Ս.Խ.Հ.Մ. ՌԱԶՄԱԿԱՆ ՀԵՂԱՓՈ-
ԽԱԿԱՆ ԽՈՐՀՐԴԻ ՆԱԽԱԳԱՀ

Թարգմ. ռուսերենից

Պետական Ռազմական Հրատարակչության պատվերով
հրատարակել և Մոսկվայի Ակցիոներական Ընկերութ.

Յ Ե Ր Ե Վ Ա Ն

1926 թ.

19892
A I
8330

М. В. ФРУНЗЕ

Нарком военмор С.С.С.Р. и
Председатель Р.В.С. С.С.С.Р.

На армянском языке

По заказу Гос. Воен. Издательства исполнено Москов-
ским Акционерным Издательским Обществом.

ЭРИВАНЬ
1926 г.

Մ. Կ. ՖՐՈՒՆԶԵ

ՄԻԽԱՅԻԼ ՎԱՍԻԼՅԵՎԻՉ ՖՐՈՒՆԶԵ

ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Միխայիլ Վասիլյեվիչ Ֆրունզեն ծնվել է 1885 թ. Թուրքեստանի Հանրապետության Զետիսուլի շրջանի (նախկին Սեմիրեչենսկի) Պրիշպեկ գավառային քաղաքում:

Նրա հայրը՝ ծագումով Խերսոնի նահանգի Տիրասպոլի գավառի, Զախարեվսկի (ներկայումս վերանվանված Ֆրունզենսկի) գավառակի գյուղացի էր, ազգությամբ ռուսացած մոլդավացի:

Կանչվելով զինվորական ծառայության, ընկնում է Թուրքեստան, վորպես զինվոր յեվ ապա ծառայությունը վերջացնելուց հետո՝ մտնում քաղաքային ծառայութան յեվ բուժակի պաշտոնով ընդմիջտ մնում է այնտեղ:

Մայրը Վարոնեժի նահանգի գեղջկուհիներից է: Ընկ. Ֆրունզեն սկզբնական կրթությունը ստացել է քաղաքային դպրոցում, ապա Վերնի (այժմ Ալմատա) քաղաքի գիմնազիան, վորը հաջողությամբ ավարտում է 1904 թվին: Ընկեր Ֆրունզեն միայն 12 տարեկան էր, յերբ վախճանվեց նրա հայրը յեվ ընտանքի նյութական դրությունը ծայր աստիճան վատացավ: Նա յերիտասարդ հասակից ստիպված

ե լինում մասնավոր դասերի միջոցով մի կտոր հաց աշխատել իր յեւ ընտանիքի համար: Գիմնագիւան ավարտելուց հետո ընկ. Ֆրունզեն մտնում է Պետերբուրգի (ներկայումս Լենինգրադի) պոլիտեխնիքական ինստիտուտը:

Դեռ գիմնագիւյում յեղած ժամանակ նա ծանոթանում է հեղափոխական շարժման յեւ մասնակցում է ինքնակրթական խմբակներում: Գալով Լենինգրադ մտնում է Սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցական կազմակերպության մեջ յեւ իսկույն յեւ յեթ հարում է բոլշեւիկներին, վորոնց գլուխն էր անցել ընկ. Լենինը: 1904 թվի վերջերից ընկ. Ֆրունզեն արդեն ցույց է տալիս ակտիվ մասնակցություն բոլշեւիկյան գանազան կազմակերպությունների գործունեությանը:

Մասնակցելով 1904 թ. նոյեմբերին տեղի ունեցած Պետրոգրադի հեղափոխական մեծ ցույցին, ծերբակալվում է յեւ պստրվում բաղաբից: Դա նրա առաջին հեղափոխական մարտական մկրտությունն էր: 1905 թվի սկզբներից ընկ. Ֆրունզեն սկզբներում աշխատում է Մոսկվայում, իսկ հետո, Վլադիմիրի նահանգում (Իվանովո-Վոզնեսենսկ):

1905 թիվը հեղափոխական ուժեղ շարժման տարի յեր, յերբ բանվորական մասսաները դուրս ելին յեկել թագավորի ու կապիտալիստների դեմ: Գործադուլային շարժման լայն ալիքը ծավալվել էր ամբողջ Ռուսաստանում: Իվանովո-Վոզնեսենսկի շրջանը ունի շատ մանվածքային գործարաններ, վորոնց բանվորները գտնվում էին հեղափոխական շարժման առաջին շարքերում: Ընկ. Ֆրունզեն Իվանովո-Վոզնեսենսկու նշանավոր գործադուլի կազմակերպողներից յեւ ղեկավարներից մեկն է:

Գործադուլի ժամանակ կանգ առան: այդ շրջանի բոլոր խոշոր գործարանները:

Նույն թվի դեկտեմբերին ընկ. Ֆրունզեն: ակտիվ մասնակցութիւն է ցույց տալիս Մոսկվայի բանվորական ապստամբութեանը, այդ ապստամբութիւնը 1905 թվի հեղափոխութեան ամենավառ մոմենտներից մեկն է, վորպես Ռուսաստանի բանվոր դասակարգի առաջին մասսայական ապստամբութիւն:

1905 թվին ընկ. Ֆրունզեն ընտրվում է Իվանովո-Վոզնեսենսկի կազմակերպութեան կողմից Լոնդոնի Համառուսական 3-րդ կուսակցական համագումարի պատգամավոր, իսկ 1906 թվին Ստոկհոլմի կուսակցական IV-րդ համագումարի: Այդ տարիները նա Իվանովո-Վոզնեսենսկի շրջանային կուսակցական կազմակերպութեան, իսկ հետագայում Ռ.Ս.Դ.Բ.Կ. Իվանովո-Վոզնեսենսկի միութեան կազմակերպիչն էր, վորի մեջ էլին մտնում Իվանովո-Վոզնեսենսկ, Շույա, Կինեշմի, Տեյկովա յեվ ուրիշ կուսակցական կազմակերպութիւնները:

Իր հեղափոխական աշխատանքի առաջին տարիներին ընկ. Ֆրունզեն մի քանի անգամ բանտարկվել է: 1907 թվի սկզբում, յերբ ցարական իշխանութիւնը, ճնշելով 1905 թվի հեղափոխութիւնը, հաշվի նստեց բանվոր դասակարգի յեվ նրա առաջնորդ Բոլշևիկյան կուսակցութեան հետ, ընկ. Ֆրունզեն բանտարկվում է Շույա քաղաքում (Իվանովո-Վոզնեսենսկի նահանգ): Սկզբում նա մեղադրվում է Բոլշևիկյան կուսակցութեան անդամ լինելու մեջ, վորի համար նրան դատում են 4-ամյա տաժանակիր աշխատանքների: Ընկնելով տաժանակիր աշխատանքի վայրը, նա նորից դատապարտվում է, այս անգամ մեղադրվելով

վոստիկանության զինված դիմադրության գործի համար: Ցարական ռազմական դատարանը դատապարտում է ընկ. Ֆրունզեյին մահապատժի:

Գլխավոր ռազմական դատարանը փոխում է այդ վորոշումը, քանի վոր այդ գործում ընկ. Ֆրունզեյի մասնակցության վոչ մի ապացույց չկար: Գործը հանձնվում է վերաքննության, յեւ նշանակվում է նոր դատարան: Նոր դատարանը նորից է հանում մահապատիժ, փոխարինելով 6 ամյա տաժանակիր աշխատանքների: Այդ 6 տարին տաժանքում պետք է անց կացներ, բացի նախկին 4 տարին:

Ընկ. Ֆրունզեն տաժանքը սկզբում տանում է Վլադիմիրի (5 տարի), հետո՝ Նիկոլայեվի (2 տարի) յեւ վերջապես՝ Ալեքսանդրովի կենտրոնական (Սիբիր) տաժանքի տներում:

Ընկ. Ֆրունզեն 1914 թվի վերջերին դուրս եր գալիս Իրկուտսկի նահանգի Վերխուլենսկի գավառը:

Բայց շուտով 1915 թվի ամառը նորից բանտարկվում է արսորյալների կազմակերպություն ստեղծելու համար: Բանտ նստելուց նա ազատվում է փախուստով յեւ 1915 թվի վերջերից ապրում է անլեգալ Ջաբայկալի շրջանում Վ. Գ. Վասիլենկո ազգանվան տակ: Ուրիշների հետ միասին կազմակերպում է Բոլշեվիկյան «Արեւելյան Դիտողություն» շաբաթաթերթը յեւ դառնում է նրա խմբագիրներից մեկը: Վոստիկանության կողմից գործը բացվում է, յեւ ընկ. Ֆրունզեն փրկվում է նոր բանտարկությունից՝ փախչելով Ռուսաստան: Այստեղ «Միխայլով» ազգանվան տակ պաշտոն է ստանում Համառուսական զեմստովոյի միության մեջ յեւ աշխատում է արեւմտյան ռազմահակատում մինչեւ 1917 թ. հեղափոխությունը: Ընկ. Ֆրունզեն ցա-

բական բանակում անլեզալ կազմակերպություններ
ե տեղեւորում: Փետրվարյան հեղափոխությանը ընկ.
Ֆրունզեն արդեն անցնում ե ընդհատակյա հեղափո-
խական կազմակերպությունների գլուխ, վորոնց կեն-
տրոնը գտնւում եր Մինսկ քաղաքում, իսկ բաժան-
մունքները արեւմտյան ռազմաճակատի 3-րդ յեւ
10-րդ բանակներում:

Ընկ. Ֆրունզեն փետրվարյան հեղափոխության
սկզբից դառնում ե Բելոռուսիայի յեւ արեւմտյան
ռազմաճակատի հեղափոխական շարժման ղեկավար-
ներից մեկը: Մինսկում նա ղեկավարում ե ցարական
վոստրիկանության զինաթափումը յեւ ստանձնում ե
քաղաքային միլիցիայի պետի պաշտոնը: Փետրվա-
րյան հեղափոխությունից հետո Մինսկում կազմակեր-
պում ե բանվորական պատգամավորների խորհուրդ
յեւ աշխատում ե՝ վորպես նրա գործկոմի մշտական
անդամ:

Ամբողջ Բելոռուսիայում կազմակերպում ե գյու-
ղացիական պատգամավորների խորհուրդ անց ե կա-
ցնում Բելոռուսիայի գյուղացիական յերկու համա-
գումար, յեւ ինքը դառնում ե գյուղացիական պատգա-
մավորների խորհրդի յեւ գործկոմի նախագահ:

Յերբ հրավիրվում ե գյուղացիական պատգամա-
վորների համառուսական համագումար, ընկ. Ֆրուն-
զեն Բելոռուսիայի գյուղացիական խորհուրդների
կողմից ընտրվում ե պատգամավոր յեւ ընտրվում ե
Համառուսական համագումարի նախագահության
անդամ: Ընկ. Ֆրունզեն ռազմաճակատում յեւս տա-
նում ե խոշոր աշխատանք:

Մի շարք ընկերների հետ նա աշխատում ե զին-
վորական կազմակերպություններում յեւ կազմակեր-
պում ե արեւմտյան ճակատի բանակի համագումարը:

Այդ համագումարը նրան բնորոշ է ռազմաճակատային կոմիտեյի անդամ: Միաժամանակ ընկ. Ֆրունզեն խմբագրում է այն ժամանակ Մինսկում լույս տեսնող Բոլշևիկյան «Աստղ» լրագիրը: Գեներալ Կորնիլովի հակահեղափոխական ապստամբության որերին, ընկ. Ֆրունզեն բնորոշում է ռազմաճակատային կոմիտեյի յեւ Մինսկի խորհուրդների գործկոմի կողմից Մինսկի շրջանի հեղափոխական զորքերի շտաբի պետ: Շատ չանցած՝ 1917 թ. ոգոստոսի վերջին ընկ. Ֆրունզեն տեղափոխվում է Իվանովո-Վոզնեսենսկի շրջանի Շուլյա քաղաքը, վորտեղ աշխատել եր մինչեւ արսոր: Շուլյա քաղաքում ընկ. Ֆրունզեն բնորոշում է քաղաքային դումայի, գավառային զեմստովոյի վարչության բանւ. գյուղ. զինվորների պատգամավորներին խորհրդի նախագահ:

Հոկտեմբերյան հեղափոխության որերին ընկ. Ֆրունզեն անցնում է Շուլյա Իվանովի շրջանի զինված ուժերի գլուխ ու հոկտեմբերի 30-ին հասնում է Մոսկվա զինվորներից ու զինված բանվորներից կազմված 2000-նոց ջոկատով յեւ անմիջական մասնակցություն ե ցույց տալիս Մոսկվայի փողոցներում, Խորհուրդների իշխանության համար, մղվող կռիւներին: Խորհրդային իշխանություն հաստատելուց հետո, յերբ Իվանովո-Վոզնեսենսկի նահանգը կազմակերպված եր, ընկ. Ֆրունզեն բնորոշում է նահանգային գործկոմի նախագահ: Նա միշտ յեղել է Շուլյայի գավառային յեւ Իվանովո-Վոզնեսենսկի նահանգային Բոլշևիկյան կուսակցական կոմիտեյի նախագահ, իսկ 2-րդ համագումարից սկսած նա բնորոշել է բոլոր խորհուրդների համագումարներին: Վլադիմիրի նահանգը ընկ. Ֆրունզեյին Բոլշևիկյան կուսակցության կողմից ուղարկել է Համառուսական Հիմնադիր ժողով:

1918 թ. գարնան յեւ ամառվա ընթացքում ընկ-
Ֆրունզեն նահանգային գործկոմի, կուսակցական կո-
միտեյի նախագահի պարտականությունների հետ,
տարել է նաեւ նահանգային ռազմական կոմիտարի
յեւ ժողովրդական տնտեսության խորհրդի նախա-
գահի պաշտոնները:

Յարոսլավլի հակահեղափոխական ապստամ-
բությունը ճնշելուց հետո, ընկ. Ֆրունզեն նշանակ-
վում է Յարոսլավլի շրջանի (ОКРУГ) ռազմական կո-
միտար, իսկ 1918 թ. դեկտեմբերին, յերբ ծովակալ
Կոլչակը՝ գրավելով Սիբիրը, առաջ եր խաղում դեպի
Մոսկվա, ընկ. Ֆրունզեն նշանակվում է Արեւելյան
ռազմաճակատի IV-րդ բանակի հրամանատար:
1919 թ. ապրիլին, յերբ Կոլչակի բանակը հասել էր,
Խորհրդային Ռուսաստանի վրա կազմակերպված,
հարձակումների ամենաբարձր զարգացման, յերբ ստեղ-
ծվել էր մեծ վտանգ ու սպառնալիք Կազանին, Սիմ-
բիրսկին ու Սամարին, ընկ. Ֆրունզեն նշանակվում է
Արեւելյան Ռազմաճակատի Հարավային մասի չորս
բանակների (IV-րդ, I-ին, Թուրքեստանի յեւ V-րդ)
հրամանատար: Ընկ. Ֆրունզեն կազմակերպում է յեւ
հասցնում մեծ հարված Բուզուլուկի կողմից հարձակ-
վող Կոլչակի բանակների զորաթեւին: Այդ ռազմա-
փորձը զգալի չափով հարվածում է կոլչակովցիներին,
լուծում է Կոլչակի հարձակողական զորաշարժը յեւ
ստիպում է նրան բանակի հետ նահանջել ամբողջ
Արեւելյան ճակատով:

Մնալով Հարավային զորախմբակի հրամանա-
տար, նա ամիջականորեն ղեկավարում է Թուրքեստա-
նի բանակը, վորը գործում է Ուֆայի ուղղությամբ
յեւ հաջող անց է կացնում Ուֆայի զորաշարժը:
Ուֆայի վրա հարձակվելիս Կրասնի Յար գյուղի

մոտ, Բելալա գետը անցնելու ժամանակ ընկեր Ֆրուն-
զեն, գտնվելով Իվանովո—Վոզնեսենսկի գնդի հետ
առաջապահ դիրքերում, վերավորվում է հակառա-
կորդի ողանավից գցված ումբից։ Ուֆայի մոտ տա-
րած այդ հերոսական զորաշարժի համար ընկ. Ֆրուն-
զեն պարգևատրվում է Կարմիր Դրոշի շքանշանով։
Հռենիսի վերջին ընկ. Ֆրունզեն նշանակվում է
Արեվելյան հակառի բոլոր բանակների հրամանա-
տար, հաջողությամբ ղեկավարում է բոլոր ռազմա-
կան գործողությունները մինչև կարմիր զորամասե-
րով Չալքինսկի գրավելու մոմենտը ու նրան ամբողջ
ռազմաճակատով Ուրալյան լեռներից անցնելը։

Ոգոստոսին Արեվելյան ռազմաճակատը բա-
ժանվում է յերկու ուղղության՝ Սիբիրի յեւ Թուր-
քեստանի։ Ընկեր Ֆրունզեն նշանակվում է Թուրքես-
տանի ռազմաճակատի (XI-րդ, IV-րդ, I-ին յեւ Թուր-
քեստանի գորքերի) հրամանատար։ Ընկ. Ֆրունզեն
սեպտեմբերի ընթացքում տանում է մի շարք զորա-
շարժեր ու վոչնչացնում է Կուչակի Հարավային բա-
նակը, վորը գտնվում էր գեներալ Բելիյի հրամատա-
ության տակ։ Վորպես հետեւանք այդ զորաշարժերի,
վերականգնվում է կապը Թուրքեստանի հետ, իսկ
Որենբուրգի կազակները անցնում են խորհրդային իշ-
խանության կողմը։ Ընկ. Ֆրունզեն դեկտեմբերի ըն-
թացքում Ուրալի ռազմաճակատի լիկվիդացիայի հա-
մար ղեկավարում է մի շարք ոպերացիաներ, վորը
հաջողությամբ վերջացնում է դեկտեմբերի վերջին՝
Գուրյեւ քաղաքը յեւ Կասպից ծովի ափերը գրավե-
լով։

Մնալով Թուրքեստանի ռազմաճակատի բանակ-
ների հրամանատար, ընկ. Ֆրունզեն նշանակվում է
Համառ. Կենտրոն. Գործադիր Կոմ. Թուրքեստանի

գործերով զբաղվող հանձնաժողովի անդամ յեվ նույն-
պես Ռ. Կ. Կ. (բ) Կենտ. Կոմիտեյի նույնանման հանձ-
նաժողովի անդամ:

1920 թ. փետրվարից մինչեւ ոգոստոս ամիսը
ընկ. Ֆրունզեն աշխատում ե թուրքեստանում յեւ
ղեկավարում ե Սեմիրեչենսկի սպիտակ գվարդյա-
կանների ռազմաօկուպացիայի լիկվիդացիայի գործողու-
թյունները: Ոգոստոսի վերջին Բուխարայի հեղափո-
խական ժողովուրդը ապստամբվում ե յեւ տապալում ե
Եմիրին. այդ ժամանակ ընկ. Ֆրունզեն կարմիր բա-
նակի զորամասերով ոգնում ե հեղափոխական իշ-
խանության ամրապնդման յեւ ապստամբների հետ
մաքրում ե մանուկ հանրապետությունը Եմիրի սպի-
տակ գվարդիականներից: 1920 թ. սեպտեմբերի ընկ.
Ֆրունզեն նշանակվում ե Հարավային ռազմաօ-
կուպի հրամանատար, վորը գործում ե Վրանգելի
դեմ: Նոյեմբերի վերջին վերջացնում ե Հարավ. Ռու-
սիայի հակահեղափոխության լիկվիդացիայի գործողու-
թյունը յեւ գրավում Դրիմ թերակղզին: Այդ նշանա-
վոր պանծալի ռազմական արշավանքի համար ընկ.
Ֆրունզեն Հ. Կ. Գ. Կ-ց ստանում ե հեղափոխական
պատվի զենք, մի սուր շքանշանով յեւ Կարլ Մարքսի
նկարով համապատասխան մակագրությամբ:

Արտաքին հակառակների լիկվիդացիայից հետո
ընկ. Ֆրունզեն նշանակվում ե Հանրապետության
Ռազմահեղափոխական Խորհրդի Լիազոր Ուկրանյա-
յում յեւ վերջինիս բոլոր զինված ույթերի հրամա-
նատար: Նրա անմիջական ղեկավարությամբ լիկվի-
դացիայի յե յենթարկվում Պետլյուրովչինան յեւ
Մախնովչինան: 1921 թ. Պոլտավայի նահանգի Ռեշետի-
լովկա գյուղի տակ հետախուզման ժամանակ շրջա-
պատվում ե մախնովցիներով յեւ աջ կողից ստանում
կրկնակի վերք. նրա վերարկուն յոթ տեղից

զնդակով ծակոտվում ե. պատհականությունը միայն
փրկում ե նրան մահից: Նա կրկին պարզեցվաւորվում
ե Կարմիր Դրոշի շքանշանով:

1920 թ. նոյեմբերյան Համաուկրայնական կոն-
ֆերենցիայում ընկ. Ֆրունզեն ընտրվում ե Ուկրայնայի
Կոմ. Կուս. (բ) Կենտրոնական Կոմիտեյի անդամ,
իսկ Ուկրայնայի խորհուրդների Համագումարին՝
Համաուկրայնական Կենտգործկոմի անդամ:

Ընկեր Ֆրունզեն անդամ ե Համառուսական կենտ-
գործկոմի սկսած խորհուրդների III-րդ համագումա-
րից: Ռ. Կ. Կ. (բ) X-րդ համագումարին ընտրվում ե
Կենտկոմի անդամ, մնալով այդպիսին մինչև Վաթման:

1924 թ. ապրիլի 1-ին ընկ. Ֆրունզեն նշանակ-
վում ե Ս. Խ. Հ. Մ-ի Ռ. Հ. Խ-ի Նախագահի տեղա-
կալ յեւ ընկ. Տրոցկու յերկարատեւ հիվանդության
շնորհիւ, փաստացի ղեկավարում ե Կարմիր բանակը:
Միաժամանակ ընկ. Ֆրունզեն Բան. գյուղացիական
Կարմիր բանակի շտաբի, Ռազմական Ակադեմիայի
պետ եր յեւ Գլխավոր Ռազմական Խմբագրական
Խորհրդի նախագահ:

1925 թ. հունվարի 26-ին Ս. Խ. Հ. Մ. Կենտգործ-
կոմը ընկ. Ֆրունզեյին նշանակում ե Ռազմական
յեւ Ծովային Գործերի Ժողովրդական Կոմիսար յեւ
Ս. Խ. Հ. Մ. Ռազմ. Հեղափ. Խորհրդի Նախագահ:

Ընկ. Ֆրունզեն Ռ. Կ. Կ. (բ) Կենտ. Կոմիտ. Ուկ-
րայնայի Կոմկուսի Կենտկոմի անդամ ե ե Ս. Խ. Հ. Մ.
Կենտկոմի նախագահության անդամ:

Թարգ. Շ. Նազարեթյան

ԸՆԿ. ՖՐՈՒՆԶԵ

(Արսենի)

Ֆրունզե, Արսենի, Միխայիլ...

Նրան լավ են հանաչում Իվանովո-Վոզնեսենսկու արդյունաբերական շրջանի բանվորները, գյուղացիները կարմիր բանակայիները յեւ թաղաքացիները: Միայն մեր խառնակ որերից չէ, վոր նրան հանաչում են: Նրան հիշում են այն տարիներից, վորոնք վաղուց անցել, կորչում են անցյալում:

1907 թ. հունվարին, Շուլյա թաղարի արվարձաններից մեկում, մի խումբ ընդհատակյա հեղափոխական բոլշեւիկներ պատահմամբ հանդիպում են ուրյադնիկ Պերլովին, վորը ներքին թշնամիների վոչնչացման գործում հանդիսանում էր, վորպէս մի հավատարիմ վոստիկանական շուն:

Խմբից մեկը նկատեց, վոր լավ կրկիներ ուրյադնիկին մեջտեղից վերցնել յեւ սրա նման ինչ վոր բան ապեց: Այն ժամանակ մի ուրիշը ծնկի չոքեց մատուցերը հանեց յեւ արձակեց: Գնդակը վրիպեց: Ուրյադնիկը արագությամբ ուշքի յեկավ յեւ իր հերթին կրակ բացեց: Ուրյադնիկի վրա արձակողի վամ-

փուշտը լուվեց մատուղների մեջ. պատասխանել չեր կարելի. հարկադրված էյին հեռանալ: Արձակողի կեղծ անունը Արսենիյ էր: Նա ջահել ուսանող էր: Ճառագայթող աչքեր ուներ յեվ կաղում էր մի վտառից, վորովհետեւ 1905 թ. ջարդի ժամանակ հարբած, գազանացած կազակները նրան մի վերստաչափ քարշ էյին տվել թոկով:

Ուրյադնիկի վրա արձակելը մտածված գործողություն չեր. նամանավանդ, վոր արձակողը տերրորիստ չեր, այլ՝ սոցիալ-դեմոկրատ բոլշեվիկ յեվ մասնակցում էր մասսայական քաղաքական աշխատանքներում:

1907 թվի մարտի 24-ին Շուլյա քաղաքի գաղտնի բնակարաններից մեկում կալանավորվեց նրանցից մեկը, վորին այնքան վաղուց վորոնում էյին ժանդարմները յեվ վոստիկանությունը: Նրան կալանավորեցին զույգ մատուղները ձեռքին. նա ուզում էր պաշտպանվել, բայց չվստահացավ, վորովհետեւ տանը յերեխաներ յեվ կողմնակի մարդիկ կային: Նրան Արսենիյ էյին կոչում, բայց այդ նրա կեղծ անունն էր. նրա իսկական ազգանունն էր Միխայիլ Ֆրունզե:

Թե ո՞վ էր յերիտաւարդ ընդհատակյա աշխատողը Շուլյայի բանվորների համար, կարելի չե յեզրակացնել հետեւյալից: Արսենիյի ձերբակալման լուրը համարյա վարկենապես տարածվեց քաղաքում: Գործարանները կանգնեցին: Բանվորները դադարեցրին աշխատանքը, մեծ խմբով մոտեցան բանտին յեվ պահանջեցին ազատ արձակել Արսենիյին: Վախեցած բանտապետը միայն խորամանկությամբ յեվ կեղծ խոստումներով կարողացավ խաբել բանվորներին յեվ ապա Արսենիյին արագությամբ ուղարկեց Վլադիմիր:

Ուղարկելու տեսարանը հետաքրքիր էր: Զինվորների ամբողջ մի վաշտ փայլում էր ավինների պողպատի պաղուծյամբ: Կարգ-կարգի հետեւից համաչափ որորվում էին մոխրագույն շարքերը: Նրանք ուղեկցում էին միմիայն մի մարդու՝ Միխայիլ Ֆրունզեյին: Պատվավոր պահակով տանելն արժէր:

Մի քանի ամսից հետո պատահամբ դատական պրոցեսներից մեկի ժամանակ ուրյադնիկ Պերլովը վկայի դերում հանդիպեց Արսենիյին դատարանում յեւ տեղն ու տեղը հայտնեց, վոր սա իր վրա ատրճանակ արձակողն է: Ցուցումն արձանագրեցին: Ֆրունզեյին ներկայացրին մահվան հոդված: Ֆրունզեն նստած էր բանտում յեւ յեռանդով շարունակում էր իտալերեն լեզվի յեւ սինդիկալիստական շարժման ուսումնասիրությունը:

. . . Դատը յեղտվ. մահվան պատիժ հանեցին: Իտալական լեզվի դասերը վերջացան, բայց սկսվեցին, կարծեմ, անգլիական լեզվի ուսումնասիրության պարապմունքները: Ո՞վ գիտե, գուցե շուտով Անգլիական Իտալիա կրնկնի. Արժե՞ արդյոք ջանել, հարցասեր ուսանողին լինել Անգլիայում յեւ Իտալիայում: Ի հարկ ե, շատ յեւ շատ արժէ:

. . . Դատավճիռը փոխեցին: Այդ փոփոխման դեմ բողոքեցին: Նորից մահվան հոդված, նորից դատ: Ինչպե՞ս էր ջանում ուրյադնիկը, Վ. Գ. Կարալենկոյի վկայությամբ — („Русское Богатство“ 1910 г. № 10 էջ. 134) նա իր հաշվով վկաներից մեկին Շուայից Վլադիմիր բերեց յեւ անձամբ տարավ Վլադիմիրի դատարանի դատախազի մոտ: Մեծ յեռանդ ուներ խռովարարների՝ վոչնչացման մեջ:

. . . Դատավճիռը նորից փոխեցին... Նորից բո-

դորեցին... Իսկ ժամանակը անցնում էր ու անցնում:
Այսպես անցավ փոշ պակաս յերկու տարուց: Յերկու
տարի բանտարկված ընկերները նայում էին ջահել,
ամուր պարանոցին, յերկու տարի հայացքները ակա-
մա հառում էին այդ պարանոցին յեվ թվում էր թե
տեսնում են նրա շուրջը այն մահաբեր, խեղդող յեվ
զազիր ողակը — յերկու տարի... Յեվ յերկու տարի յեն-
թաղրվում էր, փոր Անգլիա յեվ Իտալիա պետք է
գնալ:

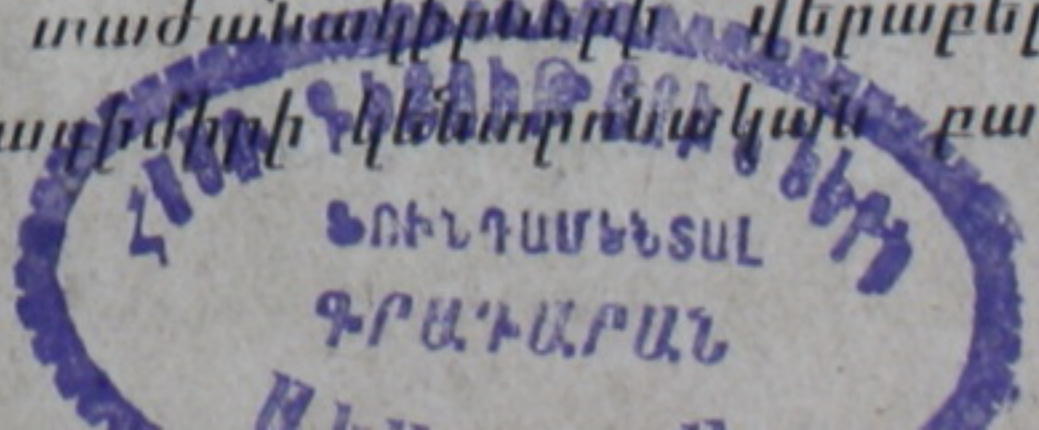
Բայց առանց լեզուների ի՛նչպե՞ս կերթա: Յեվ
մի՞թե խելացի չեն վարվում այն մարդիկ, փորոնք
գալուց առաջ նախորոք ուսումնասիրում են լեզու-
ները:

Յերկու տեսակի մահապարտներ կան. մի տե-
սակի վրա անչափ ծանր է նայելը. մյուսների վերա-
բերմամբ ավելի բարդ զգացումներ են ունենում՝
ցավի զգացմանը խառնվում է հպարտ գիտակցու-
թյունը, փոր նրանք կարող են մեռնել: Ֆրունզեն
վերջինների թվին էր պատկանում:

Գործը վերջացավ տաժանակիր աշխատանքնե-
րով: Վեց տարի նա նստեց Վյադիմիրի կենտրոնա-
կան բանտում:

Մահացու, խոնավ, մռայլ յեվ անտանելի պայ-
մաններում Միխայիլը արթնացնում էր ընկերների
միտքը, թույլ չեր տալիս կենդանի զգացումները վո-
չնչանալու յեվ հանգստություն էր մտցնում բանտա-
յին որերի գրգռված, ջղայնացած, թախծոտ յեվ ծանր
մթնոլորտի մեջ:

Այդ որերին տաժանակիր բանտերում գործա-
դրվում էր ծեծ յեվ ամենալալիր՝ ծաղր ու ծանակ
բաղաբական տաժանակիրների վերաբերմամբ: Մի
ժամանակ Վյադիմիրի կենտրոնական բանտի պետն

եր Գուդիման: Մի մարդ, վոր ուներ դիակի դեմք յեւ
դեմի հոգի, ինչպես կաներ Հյուզոն:

Զազրեի գեր մտազործ, պսպղան, լալրտած կաշ-
վով, նեխած շնչառությամբ, գորտի աչքերով, դահ-
ցի, յեզվիտի յեւ զազանացած բաղբենու մի խառ-
նուրդ: Առանձնապես ուժեղ եր նրա մեջ՝ Ֆրունզե-
յին մարմնական տանջանքների յենթարկելու ցան-
կությունը: Յերբ բանտը այցելության եր դալիս վո-
րելե ականավոր կառավարչական դեմք նա հարց-
նում եր.

— Հմ... ասացեր, ձեզ մոտ, կարծեմ, պահվում ե
Մ. Ֆրունզեն.

Նրան առաջնորդում եյին կամերան յեւ նա հե-
տաբրբրությամբ նայում ու դիտում եր:

... Յերբ բաղաբական կալանավորների մեջ ա-
ռաջ եր զալիս ընդհարում, վեն յեւ այլ անհամու-
թյուններ, նրանք դիմում եյին ընկ. Ֆրունզեյին:

... Յեւ այսպիսի մարդուն վո՛չ մի անգամ չը-
ծեծել, չդնել կոզլու վրա. Գո՛նե մի անգամ... թող
չատ եւ չփքվի:

Բայց մինչեւ անգամ այդ մտազործը, բաղբենու
յեզվիտի յեւ դահիենի խառնուրդը հարմարավոր դեպք
չգտավ:

Իսկ այդպիսի դեպք նա մի ժամանակ վորոնում
եր համառորեն: Դեպքը չներկայացավ:

Տարիներ բանտում, արսորավայր: Անլեզալ աշ-
խատանք Միբիրում, կալանավորման նոր փորձ, փա-
խուստ, անլեզալ կյանք:

Տարասի հետքը գտնվեց...

Հեռու Մերձօլդգյան ստեպներում, յերկար ուղ-
մական շարքերով ձգված ե Սեւ Ծովակալի Ուֆի-
մյան ղիվիզիան: Նրանք վստահ եյին իրենց ուժերին:

Նրանք գնում էին Մոսկվայի վրա: Արանք լավագույն զորամասերն էին, փորձառու պալատականի հույս ու ապավենը: Նրանց հանդիման, ռազմական գծի այն կողմը, վազոնները դուրս էին շարտում նոր բանակի ջանել, չամրացած զորամասերը: Նոր զինվորների շարքերում յերեւում էին սաղավարտ—գլխարկները խոշոր կարմիր աստղերով, վոր այնքան նման էին վարյագների յեւ վասնեցովյան դյուցազունների սաղավարտներին: Նրանք բաղցած բանվորական շրջանից էին: Նրանց միացրին Վոլգայի շրջանի բանվորներին: Նրանք յեկել էին մի յերկրից, վոր շրջապատված էր վիթխարի կրակե ողակով, մի յերկրից, վոր կարծես խեղդվում էր սյդ մահաբեր սառն գրկախառնության մեջ: Նրանք շուտով կրքոնվեն վերջին մահաբեր կովով... Նրանք բռնվեցին Ուֆիմյան դիվիզիան ջարդված է: Փա՛ռք յերիտասարդ բանակին: Բայց չմոռանանք նրա հրամանատար ընկ. Ֆրունզեյին, վորովհետեւ նա յերբեք չի յեղել զինվորական շտաբներում յեւ ահադեմիաներում, բայց հանդիսացավ, վորպես հիանալի կարմիր զորավար:

... Արդեն Ուֆայի տակ յերեւում են կարմիր, աստղերով սաղավարտներ: Սեւ Ծովակալը վերջին կշռաբարն է գցում ռազմական կշեռի նժարի մեջ՝ գալիս են Կապպելի զնգերը:

— Կապպելյաններն են գալիս... Կապպելի գրնդերը պարտություն չգիտեն... Կապպելի զնդերը գրնում են Մոսկվայի վրա. Նրանց վազոնների վրա գրված է՝ Կուրգան—Ուֆա—Մոսկվա... Նրա հետ էին բանակի ամենափորձառու զինվորական մասնագետները:

Նորից հակատամարտ: Կապպելը ջարդված է:

Մի միջնադեպ եակատամարտից... Սաղափարու-
ներով յեւ կարմիր աստղերով գունդը անցավ գետը:
Հակառակորդը նրանց վրա թնդանոթային կրակ ե
թափում: Նրա շղթաները ավելի յեւ ավելի ուժեղ
ու համարձակ վազք են կատարում: Սաղափարու-
վորները շփոթվեցին... Ահա ցնցվեց մի շղթան, չը-
քացավ մյուսը:

— Ընկերներ՝, այս կողմը: Վո՛չ մի քայլ հետ:
Հառա՛ջ, իմ հետեւից: Հրամանատարը ձեզ հետ ե:

Կաղալով, հրացանը ձեռին, առաջից վազում ե՝
մեկը:

— Հառա՛ջ, հառա՛ջ.

Դիվիզիայի հրամանատար՝ քաջարի յեւ խիզախ
Չապայեւը բղավում ե՝

— Ընկ. հրամանատա՛ր, հեռացե՛ք այստեղից, այս
ձեր տեղը չե:

— Հառա՛ջ, իմ հետեւից, ինձ վրա յեւ վեր-
ցնում գնդի հրամանատարությունը:

— Ընկ. հրամանատար, այստեղ յես եմ դիվիզիայի
հրամանատարը, դուք իրավունք չունեք կարգադրելու
իմ զորամասերում:

Ռումք ե ընկնում... կոնտուզիա:

Ձե, վոչ միշտ, վորպես մահապարտ յերկու տա-
րի բանտում նստելը, վոչ միշտ 6 տարվա տաժանա-
կիր աշխատանքները յեւ յերկարատեւ թափառում-
ները, վոչ միշտ, ի բարեբախտություն մարդկության
հպարտության, ընդունակ են աչքերից դուրս նետե-
լու եառազայթող յեռանդը, մարելու նրանց թարմ
փայլը, զրկելու մարդուն խիզախությունից, — վոչ
միշտ նրանք դարձնում են մարդուն անթեւ ու թու-
լամամորթ, անողնաշար յեւ աղուտ: Փառք յեւ պա-

տիվ մարդկութեան յեւ այն կուսակցութեան, վորի շարքերում մարտնչում են աշապիտի մարդիկ:

. . . Որենքուրգյան ստեղներում, շնորհիւ յերիտասարդ կարմիր զորավարի շնորհալի հրամանատարութեան յեւ զգուշավոր տակտիկայի, զերի յե ընկնում կազակների վախժսունհազարանոց զորաբանակը:

Ուրեմն նա կարողանում է հաղթահարել թըշնամուն վոչ միայն բաց մարտադաշտում, այլ յեւ հարկադրում է հանձնել զենքը, առանց արյունահեղութեան. սա առանձին շնորք է:

Ուրալյան ստեղներում ընկ. Ֆրունզեն կորիզուխ ջարդում է տաղանդավոր յեւ խելացի սեւ հարյուրակային զեներալ Տալստոյի բանակը:

Հեռու Թուրքեստանում ընկ. Ֆրունզեյի ղեկավարութեամբ մարքիւմ է Կասպիականը:

Թող ներեն ինձ դիպլոմատները, կարծում եմ, վոր Բուխարական հեղափոխականների փայլուն գործողութեւնները, վոր վերջացան եմիրի արտաքսումով, առանց կարմիր զորավարի մասնակցութեան չեն:

. . . Զինվորական ուղերացիան հարավային Ֆրոնտում Վրանզեյի ղեմ ընկ. Ֆրունզեն կատարում է զարմանալի խիզախութեամբ յեւ շեշտակի: Պերեկոպի յեւ Սիվաշի գրավումը մեր հեղափոխութեան պատմութեան ամենափայլուն եջերից մեկն է: Պարանոցի ամրացման վրա աշխատել էին Ֆրանսիական հմուտ ինժեներներ: Ընկ. Կամենեւը, վոր շրջել էր հարավային Ֆրոնտում աւաջխաղացման նախորդակին, անորոշ պատասխան տվեց, յերբ նրան Մոսկվայում հարց տվին Պերեկոպը յեւ Սիվաշը վերցնելու հնարավորութեան մասին: Այս մասին Ստեկլովը

առաջնորդողում արտահայտել եր, եսպես, շատ յերկ-
շուտ հույսեր:

Բայց կարմիր լափան արդեն վողողել եր Ղրիմի
թերակղզին:

Մարքսիստ, տերորիստ, ագիտատոր, ընդհատակ-
յա մարդը՝ ռազմաճակատի հրամանատար:

Մի՞թե եիշտ չե, վոր այս մարդը ոժտված ե
պատանու տաք սրտով, տերորիստի անձնական տղա-
մարդությամբ յեվ վոչ հասարակ խելքով:

Բայց ինչպես նա ստրատեգ յեվ գորավար դար-
ձավ: Իհարկե, նա ձեռները ծալած չեր նստել, այլ
սովորել եր, կարդացել, դասեր վերցրել հին մասնա-
գետներից, ստուգել յուր բայլերը, բայց վերջ ի վեր-
ջո ո՞վ կարող ե հետեւել-տեսնել այն բարդ, խորհր-
դավոր յեվ վոյորապատույտ հանապարհը, վորով աշ-
խարհի ամենահրաշալի լաբորատորիայում—ուղեղում
բոսյակից դուրս ե գալիս հռչակավոր գեղարվեստա-
գետ. իսկ ընդհատակյա ագիտատորից՝ գորավար—որի-
նական հպարտությունը նոր Բանակի: Ո՞վ գիտե:

Ընկ. Միխայիլը գիտե համախմբել իր շուրջը
յեվ ընտրել մարդկանց: Նրա հետ աշխատողները
այդ գիտեն: Նրա հաղթությունները խոշոր կազմա-
կերպողի հաղթություններ են: Նրան սիրում են ըն-
կերները, հարգում մասնագետները: Նա «կարողա-
նում ե դրստել»: Նա յենթարկում ե իրեն իր անձնա-
կան հմայքի ուժով, նրա բառերը հասարակ են, բայց
նրանց յենթարկվում են ավելի լավ, քան տիրական
հրամաններին:

Նրան յենթարկվում են անձնական հմայքի պատ-
ճառով. բայց վոչ միայն այդ պատճառով:

Մի ծանոթ գրույցի ժամանակ նկատեց՝

—Ընկ. Ֆրունզեն շատ փափուկ մարդ ե:

Բայց մյուսը, վոր նրա հետ նստել եր Վլադի-
միրի կենտրոնական բանաում, պատասխանեց.

— Դուք նրան չեք նանաչում. իրավ ե, նա փա-
փուկ ե իր անձնական հարաբերությունների մեջ,
բայց դուք դեռ չգիտեք, թե նա ինչ կայծաքար մարդ
ե իր ներսում: Նա վիթխարի կամքի ուժ չեմ ամուր
սիրտ ունի:

Այս նշմարտության նման ե: Նրան հպատակ-
վում են նայել այն պատճառով, վոր զգում են այդ
ամուր սիրտը յեւ ուժեղ կամքը:

Զգիտեմ վորպիսի, բայց ինչ վոր դեր, այն եւ
բավականաչափ, նրա տաղանդավոր կարմիր հրաման-
տար դառնալու մեջ խաղացել ե այն հանգամանքը,
վոր ազատ թուղեններին նա բավականությամբ բարձ
ե գալիս զենքի հետ. մաքրում ե, բանդում, հավաքում:
Այդ թուղեններին նա նման ե խաղալիքների հետ բարձ
յեկող յերեխայի:

Լ. Ն. Տոլստոյը մարդկանց բաժանում եր յերկու
կարգի՝ նրանց, վորոնց մեջ գերակշռում ե տղամար-
դային մտակամգը յեւ նրանց, վորոնց մեջ գերակշ-
ռում ե կանացին: Նրա կարծիքով, առաջինների մեջ
վարմունքները հետեւանք են մտքի գործունեության
յեւ նրանով եւ վորոշվում են: Յերկորդների մտքի
գործունեությունը ուղղված ե զգացմունքների կող-
մից դրված նպատակին հասնելու կամ զգացմունքնե-
րից վարմունքներ արդարացնելու համար:

Թվում ե, թե ընկ. Ֆրունզեյի դրանցից յեւ վոչ
մեկին չի պատկանում. նրա մտքերը չեն արդարացնում
զգացումներն ու վարմունքները, վորովհետեւ նա
ներքուստ արդարացի չե. բայց յեւ չեն նշում, չեն
քննարարում զգացումները, չեն դարձնում նրանց

գիտակցութեան հլու յեւ անխոս ստորուկներ: Կան սինթեզի մարդիկ, վորոնց յեւ միտքը յեւ զգացումը հիմա արդեն — մեր աններդաշնակութեան դարում — հասել են համեմտական բարձր ներդաշնակութեան:

Ինձ թվում է այսպես և Ֆրունզեն...

Մենք բալշեւիկներս զարմանալի շռայլ ենք: Նայեցեք մեր ախոյաններին յեւ թշնամիներին: Վորպիսի մանրակրկիտ ուշադրութեամբ նրանք հավաքում յեւ պահպանում են հիշողութեան մեջ այն բոլորը, ինչ արժանի յեւ նկատառութեան, վորպիսի սիրով են նկարված Կալյայեվը, Բալմաշովը, Գերշունին, մի կողմը թողած դեռ կադետական գործիչներին: Մենք անմտորեն շռայլ ենք: Բայց մի՞թե ի դեմս Ֆրունզեյի մենք ավելի պակաս մեծ դեմք ունենք, քան Կալյայեվը, Գերշունին յեւ այլք՝ տեսե՛ք, գույների վորպիսի հարստութիւն կա այդ մարդու մեջ: Ագիտատոր, մարքսիստ, տերրորիստ, մահապարտ, հրամանատար, վոր հրացանը ձեռին, մարտիկների հետ միասին, պառկում է շղթայում:

Վոչ, այս պետք է շեշտել, թեկուզ հենց միայն այն պատճառով, վորպեսզի մի ավելորդ անգամ յեւս ասենք հեղափոխական պրոլետարիատի կուսակցութեան մասին՝ հակառակ դաշնակիցների բոլոր արյունառութիւններին յեւ ծանրագույն պայմաններին, վառողամաններում դեռ յեւս վառող կա:

Ընկ. Ֆրունզեն արենակցական կապերով կապված է Իվանովո-Վոզնեսենսկի շրջանի հետ, թե ներկայում, թե անցյալում: Շեշտելով նրա աչքի ընկնող հատկութիւնները յեւ ծառայութիւնները, մենք նախ յեւ առաջ այս բոլորը անց ենք կացնում մեր նահանգի կարմիր զուլհակի հաշվին, վորովհետեւ նրա

հետ միասին նրանք մարտնչել են Վոլգայի շրջանում,
Ուֆայի յեւ Ռբենբուրգի տակ, Ուրալի վրա, Կաս-
պիականի մոտ յեւ Ղրիմում:

Թարգմ. Մ. Խանգասյան

ՀՐԱՑԱՆԸ ԶԵՌՔԻՆ ԱՌԱՋԻՆ ԴԻՐՔԵՐՈՒՄ

Վեճականություն, սառնասրտություն անծնագոհություն... ահա ընկեր Ֆրունզեյին հատուկ գծերը:

Աշխատանք ընդհատակում, Նիկալայի բանտեր, տաժանակիր աշխատանք... ահա նրա կյանքի ուղին:

Հեղափոխական կռիվում յեվ աշխատանքում կռիվում է ընկ. Ֆրունզեյի վոգին՝ հաղթանակի յեվ գրոհի վոգին:

Յեվ յերբ պրոլետարիատը վերցնում է իշխանությունը իր ձեռքը, ընկ. Ֆրունզեն դառնում է Կարմիր բանակի հրամանատար:

Հոկտեմբերյան որերին ընկ. Ֆրունզեն Իվանովո-Շուլյայի շրջանի հրամանատարն է:

Արեվելյան ռազմաճակատում, յերբ Կոլչակը առաջխաղացմամբ մոտենում է Կազանին ընկ. Ֆրունզեն անցնում է 4-րդ բանակի գլուխը: Յեվ այն որից 4-րդ բանակը դեռ պարտություն չի կրել:

Միայն մի անգամ գնդերից մեկը ցնցվեց... թշնամին ուժեղ եր, շեշտակի կրակը, յեվ գունդը տատանվեց...

Յերևազ Ֆրունզեն... յեվ գունդը նոր ուժգնու-

Թշամբ հարձակվեց առաջ... սպիտակները փախչում-
եին...

1920 թիվն է: Վրանգելը մեկնում է իր արյու-
նոտ թաթր Դոնբասին: Ընկեր Ֆրունզեն ընդունում
է Հարավային ռազմաճակատի հրամանատարու-
թյունը:

Ռազմաճակատի հենց առաջին հրամանում գրվում
է՝ «Վրանգելը պետք է ջարդվի յեւ կջարդվի...»:

Իսկ հրամանին հետեւում են Պերեկոպի յեւ
Սիվաշի կռիվները... ինքը, հրամանատարը առաջին
դիրքերումն է:

Ղրիմը վերցրված է:

* * *

Թշնամին դեն շարավելով դեպի վեր, հավաքեց
իր ուժերը յեւ հարձակվեց Իվանովո-Վոզնեսենսկի
գնդի վրա: Արդեն առավոտյան ժամի 7-ն էր:

Այն ժամանակ, յերբ կանգած էին Տուրքասլա-
կում յեւ դեմոստրատիվ գրոհներից կրակով պաշտ-
պանվում էին, յերբ ագարակի կողմն էին բշում
Թշնամուն, Իվանովցիները կրակեցին բոլոր փամ-
փուշտները յեւ այժմս մնացել էին համարյա դա-
տարկ ձեռքերով, հույս չունենալով, վոր շուտով նորը
կրհասնի, հիշելով ամբողջ ջոկատի հրամանատար
Յելանի հրամանը. «Չնահանջել, հիշիր վոր պահեստում
կան միայն սվիններ»: Այո, նրանք բացի սվիններից եւ
վոչինչ չունեին: Յեւ ահա, յերբ ցուցադրական գրոհի
փոխարեն, Թշնամին դիմեց լայն յեւ իսկական հա-
ռաջխաղացման, շղթաները ցնցվեցին, մարտիկները
չդիմացան, հետ-հետ գնացին: Այժմս գնդի հրամանա-
տարը Բուրովն էր, իսկ կոմիսարը՝ Նիկիտա-Լապարը:
Նրանք արշավում էին գորաթեվերով, բղավում

Եյին, վոր կանգ առնեն նահանջողները, շտապ-շտապ
բացատրում եյին, վոր իգութ ե, փախչելու տեղ չկա՝
հետևիք գետն ե: Անցնել անհնար ե, վոր պետք ե
վեր կենալ ամրանալ յեվ հարձակվել:

Յեվ ցնցված մարտիկները այլևիս չնահանջեցին.
կանգ առան: Այդ ժամանակ սրարշավ մոտեցան
շղթաներին մի քանի ծիավորներ ու ցած թռան գետին՝
այդ Ֆրունզեն ե, նրա հետ բանակի բաղբաժնի պետ՝
Տրալլինը ու մի քանի մոտիկ մարդիկ:

Նա հրացանը ձեռքին առաջ վազեց, կանչելով.
— «Ուռա, ընկերներ, առաջ»:

Մոտիկ կանգնածները նանաչեցին: Նրա գալս-
տյան լուրը կայծակի արագությամբ տարածվեց շղ-
թաներում:

Բացառիկ մոմենտ եր:.. Սակավ եյին կրակում
փամփուշտներ քիչ կային, դիմադրում եյին թշնամու
առաջխաղացումը սվինով: Յեվ այնքան մեծ եր հե-
րոսական վոգելորության թափը, վոր այժմս ցնցվե-
ցին թշնամու շղթաները՝ հետ դարձան ու փախուս-
տի դիմեցին: Յելանն իր բանքերներին (ординарец)
ուղարկեց Ֆրունզեյի մոտ յեվ հրամայեց լինել միշտ
նրանից անբաժան, յեվ յեթե կռպանեն նրան, ինչ ել
վոր լինի, հանել կրակից և անցկացնել դեպի շոգենավը:

Բեկումն արդեն կատարված եր, դրությունը՝
վերականգնված: Ֆրունզեն թողեց գունդը յեվ մեկ-
նեց մի ուրիշ գնդի մոտ:

Բարձրանում եյին բլակների, բլուրների վրա,
զննում եյին տեղը, խորհրդակցում եյին ինչպես ա-
վելի լավ տանել գործողությունը, նորից յեվ նո-
րից ուսումնասիրում եյին բարտեզը, զննում եյին
ուշադիր յուրաքանչյուր կետը յեվ համեմատում
եյին այն իրականում տեսածի հետ: Հենց նույն պա-

հուն յերեւացին թշնամի բանականների զորայուները։
Նրանք հյուսիսից ցանկանում էին հարվածել հար-
ձակման պատրաստ մեր կենտրոնին։ Ֆրունզեն ցան-
կանում է մասնակցել այդ մարտին, բայց Յելանը
աղերսում է նրան մեկնել անցարան (переправа) յեվ
արագացնել մյուս դիվիզիայի զնդերի անցումը դեպի
կռվի դաշտը։

Համաձայնվեցին... գտան, վոր այդ լավ կրկնի
յեվ Ֆրունզեն սրարշավ դիմեց դեպի անցարան։

Շատ չանցած մոտիկ պայթած ումբը սպա-
նեց նրա տակի ձին յեվ ինքն ել սաստիկ սալաջարդ
ստացավ (контузия)։

Չնայած նրան, վոր վնասված եր' այնուամենայ-
նիվ հասավ ափ, ոգնեց իր խորհրդով հրետանու մի
մասի արագ անցմանը դեպի մարտի դաշտ։ Իվանովո-
Վոզնեսենսկի զնդին ոգնության հասավ բոլորից
առաջ խրեբտովի մարտկոցը։ Նա կանգնեց շղթաների
հետեւը յեվ թշնամու հենց առաջին գրոհին, յերբ
մեր շղթաները սառած—բարացած սպասողական
դրության մեջ էին, կրակ բացեց, յեվ մարտիկները,
լսելով իրենց մարտկոցի ձայնը, վեր թռան յեվ ու-
ռախ առաջ անցան։

Թարգ. Շ. Ն.

Պ Ե Ր Ե Կ Ո Պ

Պերեկոպ, անուևը միայն առաջացնում է պայ-
ծառ պատկերացում մեծագույն հեղափոխական լար-
ման Կարմիր բանակի արտասովոր հերոսական քա-
ջության: Միայն, Կրոնշտադտը, գուցե, յերբ Կարմիր
մարտիկները, մինչեւ ծնկները ջրի մեջ, ֆուգասնե-
րով ազանած սառուցի վրայով, ծովային յեւ ամ-
րոցային թնդանոթների մրրկային ումբակոծության
տակ, սվիններով վերցնում էին ամբուլթյուններն ու
զրահապատները — գուցե Կրոնշտադտը կարող է հա-
մեմատել Պերեկոպի հետ: Յերբեք չպիտի մոռացվեն
Պերեկոպի հերոսական, փառահեղ, բայց միեմնույն
ժամանակ, ահալի յեւ մղձավանջային որերը:

Այստեղ եր կենտրոնացրել Վրանգելը իր լավա-
գույն սպայական զնդերը: Հրաշալի բնական դիրքը
— նեղ պարանոցը, կես վերստ լայնութ'յամբ, աղի
լճերի արանքում — անգլիացիների յեւ ֆրանսիացիներ-
ի ձեռքով հիսնամիլ կարգավորված յեւ անմատչելի
բերդ եր դարձրած: Թշնամու խոշոր թնդանոթներից
յեւ զնդացիներից զարգացրած կրակը յերբեմն հաս-
նում եր այնպիսի փոթորկային ուժի, վոր թվում եր

Թե գրոհ գնացողներից վոչ վոք չի ազատվելու՝ ամեն
ինչ կրհնծվի:

Բայց մեր հառաջխաղացումը չընդհատվեց: Կա-
պարի անձրեւը կտոր-կտոր եր անում առաջացող
մասերին: Ընկնում եյին առաջին շղթաները, նրանց
հետեւից յեւ նրանց վրայից աներկյուղ գնում եյին
նորերն ու նորերը:

Մասաչուսեթսի թափը յեւ վոգեւորությունն այն
ժամանակ անսովոր եյին. մահվան մասին չեյին մտա-
ծում. չկար վոչ մի դասալիք: Կարմիր մարտիկները
մրցում եյին միմիանց հետ անորինակ քաջության
մեջ: Պատմության մեջ անորինակ այս կովում
կոմունիստները, գրավելով մասսան յեւ կորցնելով
իրենց կազմի 700/0-ը, գնում եյին առաջին շարքերում:

Բոլորը մի ձգտում, մի ցանկություն ունեյին՝
շուտով հոգեհան անել Անտանտի վերջին շանը: Ան-
սասանելի կամքով դեպի մարտ յեւ հաղթություն,
«ուռա» յեւ «տալիս ես Ղրիմը» աղաղակների տակ,
կարմիր մարտիկները առաջ եյին խաղում բոցեղեն
բողի միջով, լուսարձակների «ցերեկվա» լույսի տակ
լծակների վրա մեկնած նեղ գերանների վրայով:
Կրծքով հեղքելով յերկաթալարերը, թափվում եյին
հակառակորդի խրամատները, սվինի եյին գնում, գրո-
հում եյին գրահապատները յեւ գրահապատ գնացը-
ններ:

Այն ժամանակ հարկ յեղավ հաղթահարել վոչ
միայն մարդկային արվեստը յեւ մահը, այլ յեւ տա-
րերը: Նոյեմբերի 8-ի գիշերը, յերբ զորամասերը
անցան հարձակման, Սիվաշը ցամաք եր: Իսկ առա-
վոտյան փչեց արեւելյան քամին յեւ ալեկոծ ծովը
հետեւից հարձակվեց մեզ վրա: Հետեւից առաջ եր
խաղում ծովը, առաջից բոցեղեն բողը:

Արագությամբ հողապատնեշ բարձրացրին, կանգ-
նեցրին ջուրը, ծովը... յեւ թշնամու կատաղի ալե-
ծուփ կրակի տակ, անգուսպ լավայով թափեցին
Ղրիմ բամուց արագ բշեցին Վրանգելին յեւ ընդմիշտ
շուռ տվին նրան ծովը:

Կարմիր մարտիկները անսահման քաջության
հրաշքներ եյին գործում այդ պատմական որերում:
Յերբեր չեն մոռանա աշխատավորները այդ նակա-
տամարտները, վորոնք Կարմիր բանակի հերոսական
գործասերին յեւ նրանց ղեկավար Միխայիլ Վասիլ-
յեւիչ Ֆրունզելին ծածկել են անթառամ փառքով:

Թարգմ. Մ. Խ.

ԸՆԿ. ՖՐՈՒՆԶԵՆ ՂԵԿԱՎԱՐՈՒՄ Ե ԿՌԻՎԸ

Հրեաանու մարտը սկսվեց Սիվաշի յեվ Չոնգա-
րի նեղուցների ամբողջ յերկարությամբ: Կարմիր
հրեաանու տրաքոցները հակառակ ամուս, արծա-
գանք են տալիս մեզ մոտ: Արկերն ընկնում են
յեվ խրամատները, պատռում են հողը յեվ ահագին
սյուներով վերեվ նետում, կարծես թե զվարեանում
են, խաղում...

Յեվ թվում է, վոր սկսվել է դժոխքի խաղը,
սատանի նենգամիտ պարը, վոր անապատելի բար-
կացել է յեվ վորոտ ու կայծակ է բերում այս ուշ
աշնանը անսովոր պարզ ու տաք առավոտին:

Նեղուցի վրա բարձրացող յերկաթուղագծի
թմբի նեղ շերտը, տեսողությունից հեռանա-
լով՝ բանի գնում նեղանում է այնքան, վոր դառ-
նում է հագիվ նշմարելի մուծ թել: Դա պատվարն
է: Իննսուներորդ բրիգադի տեղամասի վրա ծան-
ծաղուտներ չկան: Անցնելու համար նշանակված
կետերում հակառակորդը ջարդեց մոտ բսան նավակ,
վորոնք այդտեղից պիտի անցնեյին: Նշանառության
կետը ուղիղ էր: Այնտեղ ըստ յերեւույթին հուսալի
հետախույզներ են նշանակված: Ակնհայտ է, վոր

բոլոր ջանքերը ապարդյուն են: Կեսորին թշնամու զրահապատ գնացքը շարժվելով «Տագանաշ» կայարանից մինչև պատվար, ումբակոծեց յերկաթուղային շրջանը յեվ հետ գնաց՝ հալածվելով մեր սավառնակներից յեվ մարտկոցների կրակից:

Գիշերը վրա յե հասնում. մռայլ, նենգամիտ, ցուրտ ու զարհուրելի գիշերը... Նա նոր վերջացած որվա հակապատկերն է... Ցուրտ յեվ քամի... Ասես, թե նրանք ուրախացան, վոր արեվը թափնվեց մի ինչ վոր տեղ անապատի հեռվում, ոգտվում են նրա քացակայությունից յեվ կարծես, վրեժխնդիր լինում նրա ժամանակավոր հաղթության համար ու զվարճանում:

Առաջվա նման հակառակորդի կողմից զալիս է հրետանու, փոթորկալից կրակի ձայնը, լուսածիզը կապույտ յերանգավորված սպիտակ լույսով ակոտում է նեղուցին իջած խավարը, ժամանակ առ ժամանակ պտտվելով վեր են բարձրանում ռակետները: Այդ թշնամին է, իր զրահապատների աշխատանքը թեթեվացնում: Նրանք մի քանի հատ են: Շարժվում են պատվարով, ումբակոծում մերոնց յեվ նորից հետ բաշվում հակառակ ափը:

Բրիգադը պատրաստ է: Բոլոր հրամարատարները յեվ զինվորներն իրենց տեղերում են: Առաջ խաղալու պատրաստ դիրքերի շարքերն են մտել բաղաքական աշխատողներ: Յեկել է ժանսնակը ագիտացիան տանելու գործողությամբ՝ հրացանը — դասախոսության փոխարեն, թնթանոթը — միտինգի:

Ամեն բան իր ժամանակին:

Զգացվում է, վոր վրա յե հասնում հուզիչ գիշերը. մահացու վտանգների յեվ հերոսական քաջությունների գիշերը:

Խրամատներում շատապ հաղորդում են իրար՝

— Հարամանատարը ժամանել է...

— Լազարեվի՞ք.

— Հենց ինքը...

Բանակի հրամանատարի ներկայությունը մարտի ժամանակ առաջին դիրքերում, դա նոր ապացույց է ռազմանական զրույթյան լրջության յեւ առաջիկա գործողությունների դժվարության:

Բայց կարմիր մարտիկները ապահով են ապագայի համար: Նրանք վստահ են հաջողության մեջ:

Սիբիրում ինչե՛ք չեյին անում... Ահա, Արեւելյան արշավանքին մասնակցող՝ շատ բան տեսած հին կարմիր բանակայինների խմբակը:

Շատ նահանջել են, շատ ել հարձակվել: Արշավանքով անցել են գետեր յեւ վերցրել կատարելագործված ամրություններ:

Վաղ անցյալում տեղի ունեցած մարտերի մեջ ակամայից կենտրոնացնում է իր վրա Բելայա Գետի անցումը, նախ Ռեֆա քաղաքի յեւ ապա՝ ինչպես Ռւրալի, այնպես եւ Սիբիրի իրար հաջորդող մանր քաղաքների կրկին անգամ գրավելու պահուն: Յեւ այդ փայլուն գործողությունը ակամայից համեմատվում է Սիվաշի նեղուցի առաջիկա հակառակմարտի հետ:

— Գոնե այստեղ պատվար կա:

— Իսկ այնտեղ ի՞նչպես եր:

— Լողալով եյինք անցնում...

Կամուրջը սպիտակները պայթեցրել եյին...

— Այ, անիծյալներ, զիտեն ժողովրդական ունեցվածքը վոչնչացնել...

— Խոսք չկա, այդ մասում վարպետ են:

Ռեֆ, տաք գործ եր... են եւ վոնց...

...Վոր հիշում ես հիմա յեւ դուրեկան ե...

Վիրավորված եյի յես այն ժամանակ... Առողջացա... Այն ժամանակ Հարավային խմբակ ունեյինք... Հրամանատարը ընկեր Ֆրունզեն եր... Ահա այսպես, ինքը անցարան (ջրից անցնելու տեղ) յեկավ... Կրակի տակ մեզ հետ եր...

— Կենդանի մնա՞ց...

— Ի հարկ ե, այժմս ռազմաճակատի հրամանատարն ե:

— Վո՞ր:

— Հենց մեր:

Ռազմաճակատի հրամանատար Ֆրունզեյի ներկայութիւնը քաջալերում ե ու կենդանացնում կարմիր բանակայիններին: Ընկ. Ֆրունզեն Կարմիր բանակային միջավայրի հրամանատար ե. դեռ Արեւելեյան ռաւերացիայում ձեռք ե բերել անվախ յեւ վտրծված զորավարի համբավը: Նա արհամարում ե վտանգը յեւ բաժանում այդ շարքային կարմիր բանակայինի հետ, յեթե այդ պահանջում են հանգամանքները: Չե՛ վոր նա մերն ե: Յեւ այդ վերելից մինչեւ ներքեւ սերտորեն միացած ընտանիքը կապվում ե ավելի սերտորեն, ունենալով մի ցանկութիւն՝ հաղթել, ինչ ել վոր լինի...

Յերեկոյան դեմ հայտնի յեղավ, վոր Պերեկոպի վրա կարմիրները, մերձենալով, գրավել են բարձր ամրութիւնները:

Այնտեղ սկսվեց կատաղի, արյունալի կռիւ: Կռիւր ղեկավարում ե ինքը՝ ռազմաճակատի հրամանատար ընկ. Ֆրունզեն:

* * *

Առաջինը հարձակվեց 288-րդ գունդը: Սկզբում մի գումարտակով: Գնացին, ասես ներս ծծվեցին,

Թագնվեցին խավարի թանձրության մեջ, ծածկվելով
թանձր, մռայլ ծածկոցով: Գնում են խարխաբելով,
իրար հետևից... Առաջին, յերկրորդ... յերրորդ
վերսոր անցան աննկատելի: Թշնամին չեր կասկա-
ծում նրանց ներկայությունը: Առաջվա նման
շարունակվում է մենամարտը: Մեր արկերը պա-
տուվում են հակառակորդի ափին: Հակառակորդինը՝
մերի վրա:

Իբր թե, վոչ նրանք, վոչ ել մյուսները չեն իմա-
նում առաջ թողած, պատվարով բարձրացող խիզախ
մարտիկների մասին: Ահա թշնամու զրահապատը:
Նկատեցին: Ընդառաջ է սլանում սպանիչ կրակը:
Բայց շղթաները ընթանում են: Անցան չորրորդ վեր-
սոր:

Զրահապատը՝ ումբակոծելով, հետ-հետ է գնում,
բայց իր կործանարար հրանոթային կրակով, քա-
ղաքացիական կռվի պատմության մեջ դեռ չտես-
նված, սարսափելի կորուստ պատճառելով, հարձակ-
վող մասերին: Առաջին գումարտակը համարյա ամ-
բողջովին կորավ: 2-դ գումարտակը հետ դուրս է
գալիս գնդի հրամանատար ընկեր Կուզնեցովը: Յեր-
կրորդ գումարտակի շղթաները ասես՝ բուսան ընկած-
ներին փոխարինելու համար: Այժմ ել չեն թագնվում
գնում են աշկարա, հարձակվում են ուռայով, գրոհում
են, ասես աշխատում են արճիճ ու կրակ ժայթքող պող-
պատե հրեշին կենդանի-կենդանի տրորել: Դա զրա-
հապատ չե, այլ ամբողջ մի մարտկոց՝ վեց դյումիա-
նոց, յերեք դյումանոց յեվ այլ մեծության թնդա-
նոթներով: Նա մեկ մարտիկներին, մոտ տարածու-
թյան վրա, թողնում է, վոր իրեն մոտենան, մեկ ել
անխոցելի հետ է քաշվում, ումբակոծելով հարձակվող
մարտիկներին... Ահա նրա շուրջը բոլորեցին, շրջա-

պատում են... Բայց զրահապատը ասես ոձածուկ
նորից սողալով, դուրս ե պրծնում յեվ առաջվա նման
վտանգավոր ու դաժան դառնում: Կարմիր քանա-
կայինները կատաղել են՝

— Ինչքան մարդ փչացավ, իսկ նա դեռ ելի...

— Պետք ե գիծը քանդել լավում ե մթության
մեջ:

— Իսկ դինամիտ վերցրել ե՞ս:

— Դինամիտն ի՞նչ ե, քար կըղնենք ու ել դուրս
չի պրծնի:

— Ուղիղ ե... դեհ, տղերք, գործի...

Խավարում ծնված միտքը, ասես վերելից գըց-
ված, հանկարծ քաջալերում ե հարձակվող մարտիկ-
ներին յեվ արագ՝ ի կատար ածվում:

Մթության մեջ քարեր են վորոնում, քարշ տա-
լիս, բերում զրահապատի հանապարհը կտրում: Զրա-
հապատը թակարդն ընկավ: Նորից գրոհ: Մարտիկ-
ները արդեն բարձրանում են այդ պողպատից հա-
լած, ահագին գուղձը՝ (կոշտ) կաշում են թնդանոթ-
ների յեվ գնդացիների փողերին, ծակում, սպանում
սպիտակ գվարդիական սպաներին ու թնդանոթային
սպասավորներին: Ներս խուժեցին: Գրավեցին: Հաշ-
վեցին ույժերը: Գումարտակից մնացել եյին միայն
քսան հոգի:

Գիշերը թագնվում ե: Պարզ, արեվկա որը կամաց
կամաց բացվում ե Ղրիմի անապատում: Կռիվը շա-
րունակվում ե: Առաջվա նման հակառակորդի կող-
մից լավում ե հրետանու թնդոցը: Տարածության հե-
ռավորության պատճառով թշնամու թնդանոթների
աշխատանքը իր նպատակին չի հասնում: Առաջ
անցած յերկու գումարտակները իրենց հետ վերցրել
են միայն մի քանի գնդացիներ: Նրանք, մոտենալով

յերկաթալարերին, պառկեցին խուսափելով անտեղի
զոհերից: Անվեհեր մարտիկների գլխով սուր սուլո-
ցով թռչում են գնդակները յեւ ծծվում Սիվաշի նեղու-
ցի դառն ջրերում:

...Բայց ահա խոսեց Չինգարի նեղուցի անցա-
րանի վրա յեւ մեր հրետանին: Այնտեղ արդեն սպի-
տակներին քշում են:

Մեր թնդանոթները, վորոնք արդեն անց են
կացված թերակղզին, ռմբակոծում են թշնամու դիր-
քերը:

Թշնամու դիրքերի վրա նախարում են մեր սա-
վառնակները յեւ ռումբ-ռումբի հետեւից գցում հա-
կառակորդի գրահապատի յեւ մարտկոցի վրա: Նորից
լավում ե գիլ կարմիր «ուռա»...

Մարտիկները դուրս են թռչում շուտափույթ
փորված խրամատներից յեւ գրոհում թշնամու ա-
մրությունները, պատռում յերկաթալարերը...

Թշնամին ցնցվեց յեւ գլորվեց...

Թարգմ. Շ. ՆԱԶԱՐԵԹՅԱՆ

Գրառ. № 172 բ. Տիրաժ 3000. Պատվ. № 5148.
Տպագրական տրեստի 2-րդ տպարան, Յերեւան.

ԳԱԱ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

FL0045185

[124.]

A $\frac{7}{8330}$